

Klasik Nahiv Şerhlerine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım: Molla Bedreddin'in Mîlânî'ye Yönelttiği Tenkitlerin Tahlili

A Critical Approach to Classical Grammar Commentaries: An Analysis of Mollâ Badr al-Dîn's Critiques Directed at al-Mîlânî

Mahmut TEKİN¹

¹ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Şırnak, Türkiye.
Assoc. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology, Şırnak, Türkiye.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf / Citation: Tekin, Mahmut. "Klasik Nahiv Şerhlerine Yönelik Eleştirel Bir Tenkit Üslubu: Molla Bedreddin'in Mîlânî'ye Yönelttiği Tenkitlerin Tahlili". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2026). 188-212.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1732893>

ÖZET

Geliş Tarihi
02.07.2025

Kabul Tarihi
03.09.2025

Yayın Tarihi
15.06.2025

Keywords:

Arap Dili ve
Belagatı, Çârperdi,
el-Muğnî fi 'İlmî'n-
Nahv, Mîlânî,
Şerhu'l-Muğnî,
Molla Bedreddin.

Arapça dilbilgisi alanında kaleme alınan klasik eserler, uzun yıllardan beri medrese geleneğinde temel başvuru kaynakları arasında yer almakta ve çeşitli düzeylerdeki öğrencilere sistemli biçimde okutulmaktadır. Bu eserler arasında Çârperdî'nin (ö. 746/1346) *el-Muğnî fi 'İlmî'n-naḥw* adlı eserine Mîlânî (ö. 801/1399) tarafından yazılan şerh de önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu şerh, yaygın olarak kullanılmakla birlikte içeriğinde barındırdığı bazı gramatikal ve yöntemsel sorunlar nedeniyle zamanla çeşitli hâşiyelere konu olmuştur. Bu hâşiyelerden biri de Molla Bedreddin tarafından kaleme alınan ve önemli tespitler ile dikkat çeken eserdir. Bu çalışma, Molla Bedreddin'in söz konusu şerhe yönelttiği eleştirileri incelemeyi amaçlamaktadır. Eleştiriler; eksik bilgi verilmesi, i'râb hataları, muğlak ifadeler, yanlış anlaşılma açık ibareler, gereksiz tekrarlar ve ifade çarpıklıkları gibi çeşitli kategoriler altında sistematik olarak sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca gerektiği yerlerde Molla Bedreddin'in yorumları, aynı şerh üzerine hâşiyeye yazmış diğer dilcilerin görüşleriyle karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın genel sonucu, Molla Bedreddin'in kısa fakat yoğun anlamlar barındıran ifadelerle metni ele aldığı, klasik metinleri değerlendirirken hem eleştirel hem de yapıcı bir tutum benimsediği ortaya koymaktadır. Bu yönüyle mezkûr hâşiyeye, yalnızca şerhin muğlak ifadelerini açıklamakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda klasik şerh geleneği içerisinde ilmî tenkit metodunun çağdaş bir örneği olarak da değerlendirilebilmektedir. Hâşiyede eleştiri yöntemi olarak son derece saygılı bir üslup benimsenmiş, öznel yargılar ve kırıcı ifadeler yerine, metin merkezli ve yapıcı bir yaklaşım tercih edilmiştir.

ABSTRACT

Date of Submission
02.07.2025

Date of Acceptance
03.09.2025

Date of Publication
15.06.2026

Keywords:

Arabic Language
and Rhetoric,
Jârbardî, al-
Muğnî fi 'Ilm al-
Naḥw, al-Mîlânî,
Şerhu'l-Muğnî,

Classical works on Arabic grammar have long held a central place within the madrasa tradition, serving as essential reference sources and being systematically taught to students at various levels. Among these texts, the commentary (sharḥ) written by Mîlânî (d. 801/1399) on al-Muğnî fi 'Ilm al-Naḥw by Chârpardî (d. 746/1346) occupies a significant position. Although this commentary has been widely used, it has also been the subject of numerous marginal glosses over time due to specific grammatical and methodological issues it contains. One of the most notable of these glosses was authored by Molla Bedreddin, whose work stands out for its critical observations and insightful assessments. This study aims to examine the criticisms directed by Molla Bedreddin toward the aforementioned commentary. These critiques have been systematically categorized and evaluated under various headings such as insufficient information, parsing errors, ambiguous expressions, potentially misleading phrases, unnecessary repetitions, and inconsistencies in expression. Where relevant, Molla Bedreddin's remarks have been compared with the perspectives of other linguists who also wrote glosses on the same commentary. The overall findings of the study reveal that Molla Bedreddin approached the text with concise yet meaning-rich expressions, adopting both a

Mollā Badr al-Dīn critical and constructive attitude in his evaluation of classical texts. In this respect, his gloss may be regarded not only as an explanatory work but also as a contemporary example of scholarly critique within the classical commentary tradition. Moreover, it is observed that his method of criticism reflects a highly respectful tone, avoiding personal judgments and harsh language, and instead maintaining a constructive approach focused on the text itself.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most significant works within the tradition of Arabic grammatical scholarship is al-Mughnī fī ‘Ilmi’n-Naḥw authored by al-Chārpardī. Since its composition, the work has been widely accepted and utilized in centers of Islamic learning, becoming a fundamental reference in the curricula of madrasas and studied extensively by both teachers and students. Far from being a mere grammatical textbook, al-Mughnī has given rise to a rich hermeneutical tradition comprising numerous commentaries, glosses, and translations. The depth of scholarly engagement with the text is evidenced by the production of no fewer than eight commentaries, one versification, and two translations. Among these, the most prominent and influential is the commentary authored by al-Milānī, who was a direct student of al-Chārpardī. Al-Milānī’s commentary not only gained widespread acceptance in scholarly circles but also came to be viewed as a standard instructional text in many traditional educational institutions. It was frequently reprinted by various publishing houses and adopted in the curricula of numerous madrasas. However, over time, as the text was copied and transmitted by different scribes, a number of textual alterations emerged. It became evident that many of these copies were not entirely faithful to the original manuscript, resulting in distortions of meaning and occasional textual corruption. Such alterations complicated the accurate understanding of the author’s intended message and called for corrective scholarly efforts. In response to these challenges, numerous scholars composed glosses on al-Milānī’s commentary in an attempt to clarify ambiguities, resolve inconsistencies, and address the emerging textual problems. Among the notable scholars who contributed to this tradition are Ḥasan b. al-Sayyid ‘Abd al-Qādir al-Chūrī, Jāmī b. ‘Abd al-Karīm al-Chūrī, Aḥmad Ḥilmī Koghī, Shaykh Muḥammad Mahdī, Mollā Mūsā al-Jalālī, Mollā Burhān, and Mollā Badr al-Dīn. The present study focuses on the latter figure, Mollā Badr al-Dīn, whose gloss on Sharḥ al-Mughnī stands out for its critical depth and scholarly rigor. Rather than offering a purely explanatory or expository gloss, Mollā Badr al-Dīn adopts a distinctly analytical and critical stance. His gloss represents a unique blend of exegetical clarity and methodical critique, informed by years of teaching experience in traditional learning circles. The text reflects not only his engagement with grammatical structure but also his concern for coherence of expression, semantic precision, and intertextual consistency. His approach is notable for avoiding direct polemical language; instead,

he frequently employs implicit critique, subtle allusions, and carefully formulated objections that invite the reader to reassess the underlying logic of the commentary. Mollā Badr al-Dīn's gloss thus emerges as more than a marginal note; it constitutes a sophisticated intellectual exercise in textual analysis and philological scrutiny. It reveals an awareness of the broader epistemological dimensions of grammatical discourse and exemplifies a meticulous and balanced mode of critique within the classical Arabic linguistic tradition. His attention to minute linguistic details underscores not only his mastery of Arabic grammar but also his deep sense of scholarly responsibility toward textual integrity. In his gloss, Mollā Badr al-Dīn systematically addresses a range of issues in al-Mīlānī's commentary. By bringing these concerns to light, he aims to guide the reader toward a more accurate and refined understanding of the original work. Moreover, his critique is not confined to individual textual fragments; at times, he raises questions about the overarching structure and methodology of al-Mīlānī's commentary. His sensitivity to grammatical and rhetorical norms demonstrates that he is not only a grammarian of great competence but also a close and critical reader of texts. Mollā Badr al-Dīn's gloss on *Sharḥ al-Mughnī* exemplifies a methodical approach to textual criticism, marked by attention to errors, ambiguities, and inconsistencies, reflecting the dynamic engagement with grammatical texts in the Islamic scholarly tradition.

GİRİŞ

İlim havzalarında kabul gören ve kaleme alındığı tarihten itibaren medrese geleneğinde talebeler için ders kitabı, müderrisler için ise temel başvuru kaynağı olarak benimsenen eserlerden biri, Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. 'Alî el-Çârperdî'nin (ö. 746/1346)¹ nahiv ilmine dair telif ettiği *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* adlı çalışmadır.² Söz konusu eser,

¹ Çârperdî hakkında bilgi için bkz. Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut: Dâru Hecr, 1992), 9/8-9; Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'iyye*, thk. Hafız Abdul'alîm (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 3/10-11; Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'etî's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd (Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 1972), 1/142-143; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/256; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât fî ṭabaḳâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nühât* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/303; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985), 1/196; Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019).

² Söz konusu eser hakkında bilgi için bkz. Ahmet Tekin, "Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv Adlı Eseri", *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov (Ankara: İksad Yayınevi, 2019); Mahmut Tekin, "el-Muğnî fî 'ilmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişad Ettiği Şiirler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020); Muhammed Erken, *Çârperdî'nin el-Muğnî Adlı Eseri ile Zemahşeri'nin el-Enmuzec Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 39; Nurullah Oruç, "Çârperdî'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrû'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 47-79; Şehmus Ülker, "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye ile

yalın ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmasının yanı sıra, nahiv kurallarını basit örneklerle açıklamasıyla, ilim yolculuğuna yeni başlayan talebeler için önemli bir kolaylık sağlamış ve pedagojik açıdan dikkate değer bir katkı sunmuştur. Bu yönüyle öne çıkan *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv*, telif edildiği tarihten günümüze kadar dilciler nezdinde yoğun ilgi görmüş, sekiz şerh, bir manzume ve iki tercüme çalışmasına konu olmuştur.³ Eser ile ilgili bu çalışmalar arasında en meşhur olanı, müellifin talebesi Muhammed b. Abdirrahim el-Mîlânî'nin (ö. 801/1399) kaleme aldığı şerhtir.⁴ Mîlânî'nin bu eseri, hocasının metni gibi ilim çevrelerinde büyük bir ilgi görmüş, farklı yayınevleri tarafından birçok defa neşredilmiştir. Hatta denilebilir ki, Mîlânî'nin ilmî çevrelerde tanınmasında ve şöhret kazanmasında en etkili unsur, hocasının bu kıymetli eserine yazdığı şerhtir. Her ne kadar bu şerhi, talebe ve müderrisler arasında genellikle *Şerhu'l-Muğnî* adıyla tanınmışsa da bazı araştırmacılar, eserin asıl adının *el-Ğanî fî Şerhi'l-Muğnî* olması ihtimalinin güçlü olduğunu ifade etmişlerdir.⁵ Mîlânî'nin şerhi, zamanla medrese müfredatında da yer bulmuştur.⁶ Ancak, eserin farklı dönemlerde çeşitli müstensihler tarafından çoğaltılması sırasında, orijinal nüshaya sadık kalınmadığı ve bu durumun metinde bazı tahriflere yol açtığı görülmüştür. Bu kapsamda metne yapılan ekleme ve çıkarmalar nedeniyle müellifin vermek istediği bazı mesajların muhataba sağlıklı bir şekilde ulaşamadığı tespit edilmiştir. Bu tür sorunların giderilmesi ve esere yardımcı kaynaklar oluşturmak amacıyla, birçok âlim *Şerhu'l-Muğnî* üzerine çalışma gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında modern dönemde Hasan b. es-Seyyid 'Abdulkâdir el-Çûrî (ö. 1322/1909),⁷ Câmî b. 'Abdilkerîm el-Çûrî (ö. ?/?),⁸ Ahmed Hilmî Koğî (ö. 1996),⁹ Şeyh Muhammed Mehdî (ö. 2007), Molla Musa el-Celâlî (ö. 2021),¹⁰ Molla Bedreddin¹¹ ve

Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-Nahv* Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 763-779.

³ Geniş için bkz. Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası* (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 50-58.

⁴ Arifî Ahmed Paşa'nın (ö. 1145/1733) uzun süre bilinmeyen *Şerhu'l-Muğnî* adlı eseri, 2021'de Murat Sula'nın tahkikiyle gün yüzüne çıkmıştır. Böylece hem Arifî Ahmed Paşa'nın nahiv ilmine katkıları hem de şerh geleneğindeki zenginlik daha net anlaşılmıştır.

⁵ Bkz. Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası*, 52.

⁶ İlgili şerh hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmut Tekin, "Mîlânî ve Ahmet Paşa'nın *Şerhu'l-Muğnî*leri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 639-671.

⁷ *Şerhu'l-Muğnî*'nin i'râb bölümüne kadarki kısmını içeren bu hâşîye, 2017'de Hâşimî Yayınları tarafından yayınlanmış ve eserin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir kaynak olmuştur.

⁸ Hasan el-Çûrî'nin hâşîyesiyle birlikte 2017'de neşredilen bu çalışma, *Şerhu'l-Muğnî*'nin yalnızca i'râb bölümüne kadar olan kısmını ihtiva etmekte olup içerdiği derinlemesine açıklamalarla şerh ve hâşîye geleneğine mühim bir katkı sağlamaktadır.

⁹ Müderrisler nezdinde ilgi uyandıran söz konusu hâşîye, Ahmed Hilmi Koğî'nin müellif nüshası esas alınarak Salâh Bilici tarafından İstanbul'da tıpkıbasım şeklinde neşredilmiştir. Daha sonra farklı yayınevleri tarafından benzer biçimde yeniden yayımlanmıştır. Son olarak, Seyda Yayınevi, Hilmi Koğî ve Şeyh Mehdî'ye ait hâşîyeleri bir araya getirerek müstakil bir neşirle *Şerhu'l-Muğnî* literatürüne katkı sağlamıştır. Bkz. Mahmut Tekin, "Ahmet Hilmi Koğî'nin *Şerhu'l-Muğnî* Üzerine Hâşîyesi", *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi* (İstanbul: Demavend Yayınları, 2021), 288-308.

¹⁰ Molla Musa el-Celâlî'nin eleştirel yönüyle öne çıkan ve medrese birikimini yansıtan bu hâşîyesi, 2012'de Sembol Yayınları tarafından neşredilmiş olup dil konularına dair derinlikli analizler içermektedir.

Molla Burhan¹² gibi isimler yer almaktadır. Ayrıca 2007 yılında, Kasım Halil İbrahim tarafından Tikrit Üniversitesi'nde hazırlanan bir doktora tezi kapsamında söz konusu şerhin tahkik ve tahlili yapılmıştır.¹³ Bu noktada zikredilen çalışmalar arasında, Molla Bedreddin'in kaleme aldığı hâşiye bu incelemenin temel konusunu teşkil etmektedir. Siirt'in Tillo ilçesinde Recep 1343/Şubat 1925¹⁴ tarihinde dünyaya gelen Molla Bedreddin, halen hayatta olup köklü bir ilim geleneğine mensup bir aile ortamında yetişmiştir.¹⁵ Medrese tedrisini klasik usulde sürdüren Molla Bedreddin, sarf, nahiv, mantık, istiare ve vaz' gibi temel İslâmî ilim dallarında okutulan klasik metinler üzerine çeşitli hâşiyeler kaleme almıştır.¹⁶ Söz konusu hâşiyeler, hem medrese müfredatına katkı sağlayacak nitelikte hem de ilgili disiplinlerde derinlemesine ilmî analizler içeren özgün çalışmalardır. Bu yönüyle Molla Bedreddin, modern dönemde medrese geleneğinin yaşayan temsilcilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Molla Bedreddin'in ayrıca aşağıda isimleri verilen müstakil eserleri de mevcuttur: *Ebde'u'l-beyân li cemî'i âyi'l- Kur'ân*, *Hulâşatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l- Kur'ân*,¹⁷ *Bedî'u'l-beyân limâ 'asâ en yahfâ fi'l-Kur'ân*, *'Akîdetü'l-mü'mini's-sedîde*, *Hulâşatü't-taşrîf, el-Vaşıyye, es-Sîretü'z-zâtiyye, el-Vaşıyyetü'l-âmmе, el-Vaşâye'l-aşer li'l-ebnâ'i'aşereti'l-ğurer, Şükürnâme ve er-Raḥâlât ile'd-diyârî'l-muḳaddes*.¹⁸

Molla Bedreddin'in *Şerḥu'l-Muḡnî* üzenine kaleme aldığı hâşiyesinde eleştirel yaklaşım, belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, çalışmada onun metin içerisindeki eleştirileri sistematik bir şekilde ele alınacak ve tenkitlerin dayandığı ilmî gerekçeler ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Gerek görüldüğü takdirde, Molla Bedreddin'in yorumlarını daha sağlıklı

¹¹ Molla Bedreddin'in *Şerḥu'l-Muḡnî* hâşiyesi, dersler notlarına dayalı olarak oluşturulmuştur. Özlü fakat derinlikli içeriğiyle dikkat çeken sistematik bir çalışmadır.

¹² 2015'te Mektebetü Diyarbekir tarafından neşredilen ve 344 sayfadan oluşan bu hacimli hâşiye, mukaddime hariç *Şerḥu'l-Muḡnî*'nin tamamına dair yer yer açıklamalar içermektedir. Bu yönüyle hâşiye, kapsamlı analizleriyle metne önemli bir katkı sunmaktadır.

¹³ Bkz. Kâsım Halîl İbrâhîm el-Evsî, *Şerḥu'l-Muḡnî fî'n-naḥv Dirâse ve Tahkîk* (Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

¹⁴ Ebü'l-Bekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *el-Vaşıyyetü'l-âmmе ve yelîhâ el-Vaşâye'l-aşere'd-dürer li'l-ebnâ'i'l-aşereti'l-ğurer ve yelîhâ Şükürnâme* (b.y.: y.y., ts.), 30.

¹⁵ Ebü'l-Bekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *es-Sîretü'z-zâtiyye ve yelîhâ vaşıyettüh* (İstanbul: Dârü's-Şafaka, 2013), 3.

¹⁶ Molla Bedreddin'in çoğu henüz neşredilmemiş hâşiyeleri medrese çevrelerinde yazma olarak elden ele dolaşmaktadır. Son yıllarda, bu eserlerin tahkik ve neşrine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çabalar, klasik ilim mirasının korunması ve aktarımı açısından önem taşımaktadır.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Bekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *Hulâşatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l-Kur'ân* (b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017), 2.

¹⁸ Molla Bedreddin'in eserleriyle ilgili bilgi almak için bkz. Nurettin Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", Uluslararası Siirt Sempozyumu (İzmir: Birleşik Matbaa, 2007), 266-267; Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li cemî'i âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8-15; Harun Ögmüş, "Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân Adındaki Tefsiri", Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, ed. M. Nesim Doru (Ankara: MRK Baskı, 2010), 730-731; Esat Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 11/25 (Haziran 2021), 232-255.

değerlendirebilmek amacıyla *Şerhu'l-Muğnî* üzenine telif edilmiş diğer hâşiyelere de müracaat edilecektir. Bu kapsamda müellifin Mîlânî'nin ifadelerine yönelttiği eleştiriler dikkatlice incelenecek, eleştirilerin nahiv ilmi bağlamındaki yeri, yöntemi ve içeriği detaylı bir şekilde çözümlenecektir. Bu vesileyle, Molla Bedreddin'in hâşîye geleneğindeki yeri daha açık biçimde ortaya konulacak ve *Şerhu'l-Muğnî*'nin farklı yorumlar arasındaki ilmî etkileşim ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. Molla Bedreddin'in Hâşîyesinin Metodu

Molla Bedreddin'in *Şerhu'l-Muğnî* üzerine kaleme aldığı hâşîyesi, onun yıllar boyunca medreselerde sürdürdüğü ders halkalarında talebelere yaptığı ders anlatımlarından ve bu süreçte tuttuğu notlardan oluşmaktadır. Tahlil ve tahkik yönü kuvvetli, dakik bir âlim olan Molla Bedreddin'in bu hâşîyesi, genellikle eleştirel bir üslupla kaleme alınmış olup *Şerhu'l-Muğnî*'nin muhtevasına yönelik derinlemesine değerlendirmeler içermektedir. Kısa ve özlü cümlelerle kaleme alınan bu hâşîye, hacim bakımından küçük olsa da içerik yönünden oldukça zengindir. Bu yönüyle müellifin çalışması, yalnızca metnin zahiri ifadesini açıklamakla kalmayıp aynı zamanda nahiv ilminin nazarî temellerine ve dil mantığına dair özgün tespitler sunmaktadır. Hâşîye, klasik metinlerle eleştirel bir diyalog kurma niteliği taşıması bakımından da dikkat çekici bir ilmî derinliğe sahiptir. Söz konusu hâşîye, hem yöntem hem de üslup bakımından *Şerhu'l-Muğnî* üzerine kaleme alınan diğer hâşîyelerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Zira diğer hâşîyelerde müellife doğrudan eleştiriler yöneltilirken ve bu durum okuyucular tarafından açıkça fark edilirken, Molla Bedreddin ise çoğunlukla açık reddiyelere başvurmaksızın, kısa ve üstü kapalı ifadelerle Mîlânî'nin ifadelerine eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Bu tutumuyla okuyucuyu pasif bir dinleyici konumundan çıkararak metni derinlemesine analiz etmeye ve yorumlamaya sevk etmektedir. Bu yönüyle mevzubahis hâşîye, özellikle ileri düzeydeki talebeler ve alanın uzmanları için kaleme alınmış olup ilk okumada müellifin maksadının tam olarak anlaşılması her zaman mümkün olmayabilir. Nitekim bu eser, okuyucuyu metin üzerinde düşünmeye ve ilmî bir tartışmaya davet eden, derinlikli bir çalışma hüviyetindedir. Dolayısıyla mezkûr hâşîye, öğretici bir metinden ziyade eleştirel düşünceyi teşvik eden akademik bir yöntem sunmaktadır.

1.1. Eleştiri Metodu ve Kullandığı İfadeler

Eleştiri, İslâm ilim geleneğinde köklü ve vazgeçilmez bir unsur olarak yer edinmiştir. Müslüman âlimler, gerek kelâm, fıkıh ve dil bilimleri gerekse diğer dinî ilmî disiplinlerde gördükleri problemleri göz ardı etmeyip bunları ilmî usul ve nezaket çerçevesinde sorgulayıp eleştirmişlerdir. Bu tutum, öznel değil, ilmin selameti ve hakikatin ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilmiş bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Nitekim İslâm düşünce geleneğinde eleştiri, yalnızca bir

tenkit aracı olarak değil, aynı zamanda ilmî üretkenliği besleyen ve metodolojik derinliği canlı tutan bir entelektüel dinamizm olarak kabul edilmiştir. Doğru bilgiye ulaşma yolunda yapılan yapıcı eleştiriler, sadece hataların düzeltilmesine değil, aynı zamanda düşünsel zenginliğin artmasına da vesile olmuştur. Bu çerçevede eleştirel yaklaşım, ilmî tekâmülün vazgeçilmez bir aracı olarak tarih boyunca önemini korumuştur.¹⁹

Molla Bedreddin'in hâşiyesinde, Mîlânî'nin ibarelerine yönelik çok yönlü eleştirilerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu tenkitler, içerik ve üslup boyutları bakımından genel hatlarıyla aşağıdaki başlıklar altında toplanmaktadır:

- Eksik bilgilerin bulunması
- Yanlış anlamaya muhtemel ifadelerin bulunması
- Kapalı ifadelerin yer alması
- Gereksiz ibarelerin kullanılması
- Dil kaidelerine aykırı yapıların kullanılması
- Gerekçelerinin yüzeysel olması
- Şerh tetkikinin zayıf olması
- Bazı beyanlarda çelişkilerin bulunması
- İfadelerinin düzensiz olması
- Bilgi yanlışlıklarının bulunması

Molla Bedreddin, eleştirini dile getirirken çoğu zaman doğrudan reddiye üslubunu benimsemek yerine, farklı ifade biçimlerine yönelmiş, bu sayede görüşlerini kimi zaman üstü kapalı, kimi zaman ise ima yoluyla ortaya koymuştur. Onun kullandığı bazı ifadeler, yalnızca dilsel bir tespit olmanın ötesinde, okuyucuyu metni dikkatle incelemeye ve içerik üzerinde derinlemesine düşünmeye yönlendiren niteliktedir. Bu yönüyle hâşiyesi, sadece bir eleştiri metni değil, aynı zamanda ilmî ve entelektüel bir muhakeme zemini sunan nitelikli bir çalışmadır. Bu çerçevede, Molla Bedreddin'in tenkitlerinde sıkça kullandığı bazı ifade kalıplarına dair örnekler aşağıda sunulabilir: , ...الأولى²⁰, ...الحق²¹, ...لا يخفى أنه خلاف التحقيق²², ...الأولى في التعبير²³, ...فيه مسامحة²⁴, ...عبارة غيره²⁵, ...الأظهر²⁶ هذا

¹⁹ Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-ed-Dımaşkî el-Medenî, *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-ka'vilihi min e'immeti's-Şâfi'iyye*, thk. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî (Lübnan/Dımaşk: Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî/Dâru Nuri's-Sabâh, 1432), 34; Mehmet Aziz Yaşar, *İşferâyîni ve 'İşâm 'ale'l-Câmî Adlı Eserinin Tahlili* (Ankara: İksad Yayınları, 2023), 113-114.

²⁰ Molla Bedreddin'in hâşiyesi müstakil olarak neşredilmediğinden, bu çalışmada Şefkat Yayınları tarafından bazı diğer hâşiyelerle birlikte yayımlanan matbu nüsha esas alınmıştır. Bu nedenle, Molla Bedreddin'in hâşiyesine yapılan atıflarda doğrudan *Şerhu'l-Muğnî*'nin bu baskısı temel alınarak müellif adı olarak Mîlânî kullanılmıştır. Bkz. Muhammed b. Abdurrahîm el-Ömerî el-Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016), 12, 42, 78, 105, 107.

²¹ Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 26, 27, 109, 113, 143.

²² Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 73, 81, 111.

فيه نظر³⁵, الأظهر...³⁴, الصواب...³³, حق العبارة...³², لا حاجة إليه...³¹, الظاهر...³⁰, في التعبير شيء...²⁹, المناسب...²⁸, الأنسب...²⁷, كلام ظاهري...
...ظاهر³⁶, ظاهره مخالف...³⁷, لعل...³⁸. Söz konusu üslup, klasik İslâm ilim geleneği içerisinde yerleşik ve yaygın biçimde kullanılan eleştirel ifade tarzının belirgin bir örneğini yansıtmaktadır. Bu tür ifadeler, bir yandan metne dair ihtiyatlı bir yaklaşımı sergilerken, diğer yandan ilmî tartışma ve tenkidin sınırlarını belirleyen geleneksel üslubun da bir parçası olarak öne çıkmaktadır.

2. Eksik Bilgi Sunumuna Dair Eleştiriler

Molla Bedreddin'in, Mîlânî'nin ibarelerine yönelik son derece dikkatli ve kapsamlı bir şerh yürüttüğü anlaşılmaktadır. Şerhu'l-Muğnî'deki en küçük dilsel ayrıntı dahi onun dikkatinden kaçmamaktadır. Buna bağlı olarak Mîlânî, kelimenin kelimadan önce neden zikredilmesinin gerekçelerine temas ederken şu ifadeye yer verir: *وَإِنَّمَا قُدِّمَتْ الْكَلِمَةُ عَلَى الْكَلَامِ؛ لِأَنَّ الْغَرَضَ مِنَ النَّحْوِ مَعْرِفَةُ الْإِعْرَابِ* "Kelime, kelimadan önce ele alınmıştır, zira nahiv ilminin gayesi, i'râb bilgisini elde etmektir."³⁹ Molla Bedreddin, bu ifadeyi tahlil ederken özellikle *لأن الغرض* ifadesinden sonra *الأهم* kaydını eklemekte, ancak bunun ötesinde herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Belagat ilmindeki genel kaideye göre, özne ve yüklem her ikisi de marife olduğunda cümle anlam açısından hasr ifade eder. Bu doğrultuda, Mîlânî'nin ifadesi, nahiv ilminin tek ve yegâne amacının i'râb bilgisinin kazandırmak olduğu anlamını taşımaktadır. Ne var ki, nahiv ilminin hedefleri yalnızca i'râbla sınırlı değildir. Anlamın korunması, Kur'ân ve hadis metinlerinin doğru anlaşılması gibi pek çok amaç da bu ilmin kapsamındadır. Bu nedenle Molla Bedreddin'in özellikle *الأهم* kaydını düşmesi, onun Mîlânî'yi doğrudan hedef almadığını göstermektedir. Bununla birlikte, bu tercih aynı zamanda i'râbı nahiv ilminin temel amacı olarak gördüğünü, fakat bu gayenin tek başına yeterli olmadığını da vurgulama çabasını yansıtmaktadır. Böylece Molla Bedreddin, açık bir eleştiri dile

²³ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 32.

²⁴ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 44, 124.

²⁵ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 50.

²⁶ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 69.

²⁷ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 72.

²⁸ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 91.

²⁹ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 91, 100, 130, 150.

³⁰ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 116.

³¹ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 120, 168.

³² Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 147.

³³ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 164.

³⁴ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 173.

³⁵ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 176.

³⁶ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 195.

³⁷ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 221.

³⁸ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 483.

³⁹ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 13.

getirmemekle beraber, bu ince müdahalesiyle Mîlânî'nin ifadesine yönelik üstü kapalı ve incelikli bir tenkitte bulunmaktadır.

3. İ'râb Konusuna Yönelik Eleştiriler

Molla Bedreddin'in, zaman zaman Mîlânî'nin bazı ifadelerini i'râb açısından doğrudan eleştirmekten kaçındığı, bunun yerine üstü kapalı ve ihtiyatlı bir tenkit yöntemini tercih ettiği görülmektedir. Bu duruma, *Şerhu'l-Muğnî*'nin mukaddimesinde yer alan bir ifade örnek olarak gösterilebilir. Mîlânî, eserini telif etme gerekçesini açıklarken, hocası Çârperdî'den söz ettikten sonra şu ifadeyi kullanır: *“خَطَرَ بَيَالِي أَنْ أَشْرَحَ لَهُ شَرْحًا”* “Ona bir şerh yazma düşüncesi zihnimde belirdi.”⁴⁰ Molla Bedreddin, bu ifadeyi analiz ederken özellikle أَشْرَحَ fiilini أَكْتُبَ fiiliyle açıklamakta, bunun ötesinde herhangi bir yoruma yer vermemektedir.⁴¹ Ancak söz konusu kısa ifade, müellifin burada dikkate değer bir nahvî değerlendirmede bulunduğunu göstermektedir. Zira Molla Bedreddin'e göre, cümlede geçen شَرَحَا kelimesi mefulü mutlak değil, mefulü bih olarak değerlendirilmelidir. Şayet شَرَحَا kelimesi lügat anlamı itibariyle “açıklama” manasına gelip أَشْرَحَ fiilinin mefulü mutlakı olarak değerlendirilirse, bu durumda cümle, anlam bakımından “şerh etmekle şerh etmek” şeklinde yalnızca bir izahı ifade eder ki bu kullanım müellifin maksadını tam olarak yansıtmamaktadır. Mîlânî'nin amacı yalnızca metni açıklamak değil, metnin derin yapısını oluşturmak, müşkül kısımları çözümlemek ve gerektiğinde onu yeniden yapılandırmaktır. Yani burada basit bir izah değil, kapsamlı ve sistematik bir değerlendirme kastedilmektedir. Nitekim شَرَحَا kelimesinden sonra gelen ve ona sıfat olan كَاشِفًا لِرُمُوزِ مَعَانِيهِ الصَّحِيحَةِ ve وَوَاضِحًا لِرُمُوزِ الْفَاطَةِ الْقَصِيحَةِ şeklindeki ifadeler de bu anlamı pekiştirmekte ve شَرَحَا kelimesinin “kitap” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Bu nedenle Molla Bedreddin, nahvî bir çözümleme çerçevesinde أَشْرَحَ fiilini أَكْتُبَ anlamında yorumlayarak burada bir tazmin yaptığını ortaya koymaktadır.⁴² Böylece شَرَحَا kelimesi, artık أَكْتُبَ fiilinin mefulü bihi'si olarak değerlendirilir ve ifade “bir şerh yazmak” anlamına kavuşur. Bu yorum sayesinde, müellifin kastettiği anlam daha açık ve isabetli bir şekilde ifade edilmektedir.

4. Yanlış Anlaşılmaya Muhtemel İfadelerine Yönelik Eleştiriler

⁴⁰ Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 10.

⁴¹ Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 10.

⁴² Tazmin, bir lafzın başka bir lafzın anlamını da ihtiva ederek onun yerine kullanılacak şekilde istimal edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Konu ile ilgili bilgi almak için bkz. Muhammed 'Alî et-Tehânevî, *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/469.

Mîlânî'nin ibareleri incelendiğinde, bazılarının yeterince açık olmadığı ve yanlış anlaşılmaya müsait ifadeler içerdiği görülmektedir. Örneğin Çârperdî, isim tanımında zamanla bir ilişki bulunmadığını belirtmek amacıyla *“إِسْمٌ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ غَيْرِ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ* *‘İsim, kendi başına bir anlam ifade eden ve üç zamandan (geçmiş, şimdiki ve gelecek) herhangi biriyle bağlantılı olmayan kelimedir’*⁴³ ifadesini kullanmaktadır. Mîlânî ise bu ibarede geçen *بأحد الأزمنة الثلاثة* ifadesini açıklarken şu değerlendirmede bulunmaktadır: *وَإِنَّمَا قَالَ: بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ بَدَلٌ قَوْلِهِ: بِالزَّمَانِ: لِيَدْخُلَ فِيهِ مِثْلُ الْغُبُوقِ...وَالصُّبُوحِ...* *“‘Zaman’ demek yerine ‘üç zamandan biri’ ifadesini kullanmasının sebebi, الغبوق ve الصبح gibi kelimeleri de kapsam içine almaktır.”*⁴⁴ Ancak Mîlânî'nin bu yorumu, ifadenin ilk bakışta sanki *الغُبُوق ve الصُّبُوح* kelimeleri başlangıçta isim değilmiş de Çârperdî, *بأحد الأزمنة الثلاثة* ifadesiyle onları isim kategorisine dâhil ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim buradaki *ليدخل* ifadesi, bahsedilen ve doğru olmayan bu algıyı çağrıştırmaktadır. Molla Bedreddin de bu tür bir yanlış anlaşılmayı fark ederek, *الحق: لنلا يخرج عنه*⁴⁵ ibaresinin hemen ardından yer verdiği şeklindeki kısa açıklamayla, ilgili ifadeye doğru anlamını kazandırmakta ve metnin doğru biçimini ortaya koymaktadır. Nitekim, Molla Bedreddin'in de işaret ettiği üzere, söz konusu kelimeler zaten isimdir. Müellifin amacı, bu kelimelerin isim kapsamı dışında bırakılmaması gerektiğine işaret etmek, dolayısıyla *“üç zamandan biriyle bağlantısı olmayan”* anlamındaki *بأحد الأزمنة الثلاثة* ifadesiyle bu hususu vurgulamaktır. Çünkü *الغُبُوق ve الصُّبُوح* kelimeleri her ne kadar sabah ve akşam zamanlarına delalet etse de geçmiş, şimdiki veya gelecek gibi belli bir zaman için kullanılmazlar. Şerhu'l-Muğnî üzerine yazılmış diğer hâşiyelere bakıldığında, bu ince noktaya Molla Bedreddin dışında hiçbir müellifin dikkat çekmediği görülmemektedir.

5. İfadelerdeki Kapalılığa İlişkin Eleştiriler

Mîlânî'nin bazı açıklamaları, müellifin ifadelerini izah etmekten ziyade, onları daha da kapalı hale getirmektedir. Bu durum, klasik metin şerhlerinde zaman zaman karşılaşılan ve *“tefsir, müfesserden daha kapalıdır”* şeklinde meşhur olan sözün vücut bulmuş bir örneğidir. Nitekim Çârperdî'nin *ism-i cins* tanımı olarak sunduğu *“O, bir şeye ve hakikatte ona benzeyen her şeye konulan şeydir”*⁴⁶ ifadesini, Mîlânî şu şekilde açıklanmaktadır: *وَهُوَ مَا نِيَطَ*⁴⁷ *عَلَى شَيْءٍ وَعَلَى كُلِّ مَا أَشْبَهَهُ فِي الْحَقِيقَةِ*.⁴⁷ Söz konusu açıklama, metnin anlamını genişletmekten

⁴³ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 27.

⁴⁴ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 27.

⁴⁵ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 27.

⁴⁶ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 35-36.

⁴⁷ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 36.

ziyade, sadece bazı lafzî karşılıkları ortaya koymaktadır. Nitekim bu açıklamayla yalnızca علق kelimesinin نيط anlamında kullanıldığını ve أشبه fiiline bitişik olan zamirin ذلك الشيء ifadesine döndüğü öğrenilmektedir. Ancak bu türden bir açıklama, kavramsal berraklık sağlamaktan uzak olup bilakis metni daha da muğlaklaştırmaktadır. Bu kapsamda Molla Bedreddin'in Mîlânî'ye yönelttiği şu eleştiri dikkat çekicidir: فَإِنَّهُ أَخْفَى مِنَ الْمَفْسَّرِ “Bu açıklamanın kapalılığı gizli değildir, zira o, açıklanmak istenen metinden daha gizemlidir.”⁴⁸ Nitekim Mîlânî'nin yaptığı açıklama, Çârperdî'nin ifadesine kıyasla daha muğlak ve anlaşılması güç bir nitelik arz etmektedir. Bu durum, şerh-hâşiye geleneğinde metnin açıklığının her zaman sağlanamadığını, bilakis kimi zaman metnin daha da girift bir hâle gelebildiğini göstermektedir. Benzer şekilde Şerhu'l-Muğnî üzerine hâşiye kaleme alan Molla Musa el-Celâlî de Mîlânî'nin açıklamasını hedef alarak لَا يَخْفَى مَا فِي “İfadesindeki uzunluk ve kifayetsizlik aşikârdır”⁴⁹ sözleriyle, onun ifadesinin gereksiz yere uzatıldığını ve anlatım açısından zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu eleştiriler, Mîlânî'nin açıklamalarının hem yapısal hem de anlamsal açıdan yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Molla Bedreddin, söz konusu tenkitlerini daha da ileri götürerek والحق العكس⁵⁰ ifadesiyle, asıl izah edilmesi gerekenin Mîlânî'nin ibaresi, açıklayıcı konumda olanın ise Çârperdî'nin metni olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü Çârperdî'nin kullandığı غَلَقَ kelimesi, Mîlânî'nin bunu açıklamak için başvurduğu نيط kelimesinden anlam bakımından daha belirgindir. Oysaki normal şartlarda bir şerhin amacı, ana metni daha anlaşılır hale getirmek, zihinlerde oluşabilecek anlam boşluklarını doldurmak olmalıdır. Ancak burada bu işlevin tersine döndüğü görülmektedir. Dolayısıyla şerh, metni izah etmekten çok anlamı daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu durum, klasik şerh geleneğinde zaman zaman karşılaşılan, şârihin lafzî incelikler peşinde koşarken anlamın özünü gözden kaçırdığı örneklerden biridir.

6. Gereksiz İbare Kullanımına Yönelik Eleştiriler

Şerhu'l-Muğnî'yi tahlil eden dilcilerin önemli bir kısmı, eserin eleştiriye en fazla konu edilen yönünün gereksiz ifade kullanımı olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle Molla Bedreddin de ilgili hususta çoğu zaman Mîlânî'nin ifadelerini hedef almaktadır. Nitekim Mîlânî, mu'rab kelimesini tanımlarken, kelime sonundaki değişikliklerin farklı amillerden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, kelimenin ortasında meydana gelen değişimlerin i'râb kapsamında değerlendirilemeyeceğini şu ifadelerle açıklamaktadır: – وَإِنَّمَا قَالَ: مَا يَخْتَلِفُ آخِرُهُ؛ إِشَارَةً إِلَى أَنَّ اخْتِلَافَ غَيْرِ الْآخِرِ –

⁴⁸ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 36.

⁴⁹ Molla Musa el-Celâlî, Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî (İstanbul: Sembol, 2012), 16.

⁵⁰ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 36.

‘‘Sonu farklılık gösteren’’ ifadesinin kullanılması, son harf dışındaki bir değişikliğin –örneğin *جائني امرؤ* ifadesindeki *râ* harfinin değişmesi gibi- amel edici unsurlardan (nahivdeki amillerden) kaynaklanmaması sebebiyle *i’râb* olarak değerlendirilemeyeceğine işaret eder.⁵¹ İbare bu şekilde dilsel bağlam açısından anlamlı ve tutarlıdır. Ancak metnin akışını bozan ve anlam yönünden bir katkı sağlamayan ifade, Mîlânî tarafından لا يُرى لهذا القول وجهٌ şeklinde gereksiz bir gerekçe cümlesi olarak eklenmesidir. Bu ifade, önceki açıklamayı tekrar etmekten öteye geçmediği için Molla Bedreddin tarafından eleştirilmiştir. O, söz konusu gereksizliği şu ifadeyle dile getirmektedir: لا يُرى لهذا القول وجهٌ “Bu sözün (metne) eklenmesinden başka bir anlamı olduğu kanaatimde değilim.”⁵² Mîlânî, metnin başında لا يُرى لهذا القول وجهٌ ifadesiyle bu durumu zaten açıklamıştır. Bu nedenle aynı içerikteki bir gerekçenin لا يُرى لهذا القول وجهٌ şeklinde tekrar zikredilmesi, yapay bir gerekçe sunmaktan öteye geçmemektedir. Oysa gerekçe sunmanın mantığı, daha önce ileri sürülen bir yargının temellendirilmesine dayanır. Ancak burada gerekçenin içeriği, doğrudan yargının kendisinde zaten yer almaktadır. Bu noktada Molla Burhan da Molla Bedreddin’in eleştirisini destekler mahiyette, söz konusu ifadenin yazma nüshada yer almadığını ve bu cümlelerin şerhten çıkarılması gerektiğini belirtmektedir.⁵³ Buradan hareketle ilgili ifadenin büyük ihtimalle müellife ait olmayıp bazı müstensihler tarafından metne eklendiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Molla Burhan yazma nüsha esas alarak bu ifadenin metinden çıkarılması gerektiği kanaatindedir. Buna karşılık Molla Bedreddin ise herhangi bir yazma nüshaya başvurmadan, yalnızca siyak ve sibakı dikkate alarak bu ifadenin metin bütünlüğüne aykırı olduğunu ortaya koymaktadır.

Mîlânî’nin şerh yöntemi, metin ile şerhin birbirine tamamen karıştığı memzûc klasik şerh türlerindendir. Bu tarz şerhlerin telifi güç olmakla birlikte genellikle alanında yetkin âlimler tarafından tercih edilmektedir. Çünkü bu tür şerhlerde metin ile şerh iç içe geçtiğinden son derece titiz bir yaklaşım gerekirken olup en küçük bir kelime dahi yorum açısından önemli bir sorun oluşturabilmektedir. Bu nedenle, özellikle şerhte incelenen ifadenin gereksiz kelimelerle tekrar edilmesinden kaçınılması önem arz etmektedir. Ancak Mîlânî’nin şerhi memzûc bir şerh olmakla birlikte şerh ettiği metni neredeyse olduğu gibi tekrar etmesi, gereksiz ifade kullanmasına sebep olmuştur. Bu yöntem, onun şerhinde sıklıkla gözlemlenen bir durumdur. Nitekim Çârperdî, gayr-ı münzarif isimler konusuna ilişkin olarak, bu isimlerin iki sebebin bir araya gelmesi durumunda

⁵¹ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 42.

⁵² Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 42.

⁵³ Molla Burhan Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi’l-Muğnî* (İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, tsz.), 21.

gayr-ı münsarif kabul edileceğini şu ifadeyle dile getirmektedir: ومتى اجتمع في الاسم سببان منها.⁵⁴ Mîlânî ise bu ifadeyi, şerhinde şu şekilde neredeyse birebir tekrar eder: أَي: وَمَتَى اجْتَمَعَ فِي الْأَسْمِ سَبَبَانِ مِنْ هَذِهِ الْأَسْبَابِ
التَّسْعَةِ “Yani: Bu dokuz sebepten iki tanesi bir isimde bir araya geldiğinde (gayr-ı münsarif olur).”⁵⁵ Görüldüğü üzere Mîlânî, metindeki ifadeyi aynen şerhine eklemektedir. Halbuki ana metinde geçen منها zamirinin, الأسباب التسعة ifadesine döndüğü zaten açıktır. Ayrıca şerhin başında geçen أَي: ifadeyi ise anlam bakımından yeni bir katkı sunmamakta, yalnızca tekrar niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Molla Bedreddin, söz konusu kısma işaret ederek إليه هذا كله لا حاجة إليه şeklinde eleştiride bulunmaktadır.⁵⁶ Yukarıda ifade edilen gerekçeler dikkate alındığında, bu eleştirinin haklılık taşıdığı görülmektedir. Benzer şekilde Molla Burhan da ilgili yere yazdığı hâşiyesinde, من هذه الأسباب التسعة ifadesiyle açıklamanın gereksiz olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Bu tür eleştirilerden hareketle Mîlânî’nin şerhinin dil açısından çok da güçlü bir yapıya sahip olmadığı ve derinlemesine bir tetkik süreciyle kaleme alınmadığı anlaşılmaktadır.

7. İfade Çarpıtması İddiasına Dayalı Eleştiriler

Molla Bedreddin’in Mîlânî’ye yönelttiği eleştirilerden biri de onun kullandığı ifadelerin, okuyucuya vermek istediği anlamı tam olarak yansıtmadığı yönündedir. Nitekim gayr-ı münsarif isimlerin bazı yönlerden fiillere benzemeleri sebebiyle, fiillere yasak olan tenvîn ve kesre bu isimlere uygulanmaz. Ancak bu tür isimlerin başına isimlere özgü olan el takısı geldiğinde veya izâet yapısına dâhil olduklarında, kendilerine kesre girmesi mümkündür. Mîlânî, bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: لِأَنَّهُ لَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ مَا هُوَ مِنْ خَوَاصِّ الْأَسْمِ – أَعْنِي اللَّامَ وَالْإِضَافَةَ – أَخْرَجَهُ عَنْ مُشَابَهَةِ الْفِعْلِ
“Çünkü isimlere özgü unsurlar -yani “el” takısı ve izâfet yapısı- ona dahil olduğunda, kendisini fiile benzerlikten çıkarmıştır.”⁵⁸ Bu ifadeden her iki durumun da gayr-ı münsarif ismin fiile benzerliğini tamamen ortadan kaldırdığı sonucu çıkmaktadır. Ancak Molla Bedreddin’in, bu yoruma فيه مسامحة şeklindeki ifadesiyle itiraz ettiği görülmektedir.⁵⁹ Zira ona göre söz konusu isimler, her ne kadar bu durumlarda bir ölçüde fiile benzerlikten uzaklaşmış olsalar da aslında tamamen bu benzerlikten çıkmış sayılmazlar. Molla Bedreddin de bu duruma işaretlerle, فيه مسامحة ifadesini kullanarak Mîlânî’nin sözlerinin teknik anlamda am isabetli olmadığını otaya koymak istemiştir. Nitekim

⁵⁴ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 65.

⁵⁵ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 65.

⁵⁶ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 65.

⁵⁷ Mücahidî, Hâşiyetu Şerhi’l-Muğnî, 22.

⁵⁸ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 44.

⁵⁹ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 44.

Molla Burhan da hâşiyesinde, Mîlânî'nin ilgili ifadesini tahlil ederken Molla Bedreddin'i destekler biçimde, أخرجه yerine أبعدہ kelimesinin kullanılmasının daha isabetli olacağını belirtmiştir.⁶⁰ Her iki tenkit mukayese edildiğinde, Molla Bedreddin'in eleştirisi daha üstü kapalı bir nitelik taşıırken, Molla Burhan müdahalesi ise daha açık ve doğrudan problemlili ifadeye işaret eden bir mahiyet arz etmektedir.

Molla Bedreddin'in, zaman zaman başka diltçileri de referans göstererek Mîlânî'yi eleştirdiği görülmektedir. Mîlânî, اللَّهُ kelimesinin aslının يا الله olduğunu, nida hafi يَا'nın hazfedilmesinden sonra onun yerine kelimenin sonuna şeddeli bir mîm harfi eklendiğini, böylece اللَّهُ şekline dönüştüğünü ifade etmektedir. Ardından şu cümleyi eklemektedir: وَقِيلَ: لَوْ كَانَ كَذَلِكَ لَمَا جَازَ الْجَمْعُ بَيْنَ الْيَاءِ *“Denilmiştir ki: Eğer durum böyle olsaydı, yâ ve mîm harflerinin bir araya gelmesi mümkün olmazdı. Zira vekil ile onun yerine geçen şeyin bir araya gelmesi hoş karşılanmaz. Oysa bu birleşme mümkündür, tıpkı el-Ferâ'ın (ö. 207/822) şu dizesinde belirttiği gibi: يَا اللَّهُ”*⁶¹ Bu ifadeye bakıldığında, cümle başındaki قِيلَ'nin faili olarak Ferrâ'dan farklı bir diltçinin kastedildiği izlenimi doğmaktadır. Ne var ki Molla Bedreddin, ظَاهِرُهُ أَنَّهُ غَيْرُ الْفَرَاءِ، مَعَ أَنَّهُ نَفْسُهُ كَمَا *“Görünüşe göre o, el-Ferâ'dan farklıdır. Oysa er-Radî'de belirtildiği üzere aslında aynı kişidir”*⁶² ifadesiyle bu duruma dikkat çekmekte ve burada bir anlam kayması ya da yanlış yönlendirme olduğunu belirtmektedir. Zira hem söz konusu değerlendirme hem de ilgili şiirle yapılan istişhâd, bizzat Ferrâ'ya aittir. Dolayısıyla Mîlânî'nin, ifadeyi aktarma biçimi bağlamı saptırmaktadır. Nakil, müellifin kimliğini gölgeleyecek şekilde sunulmaktadır. Molla Bedreddin'in bu tür tespitleri, onun metinler arası irtibatı ve diltçiler arası görüş farklılıklarını dikkatle izlediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Mîlânî'nin şerhine hâşiye yazan diğer müelliflerin bu inceliğin farkında olmadıkları görülmektedir.

8. Dil Kurallarına Riayet Etmemesine İlişkin Eleştiriler

Molla Bedreddin'in, zaman zaman Mîlânî'nin bazı ifadelerini dil kurallarına aykırı bulduğu gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir. Ancak Molla Bedreddin'in eleştirilerini son derece titiz bir yöntemle ve nüktedan bir üslup kullanarak ifade etmesi, metnin dikkat çekici yönlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, hem okuyucuyu derinlemesine düşünmeye sevk etmekte hem de şerh-hâşiye geleneğinde eleştirel ifadelerin incelikle nasıl sunulabileceğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Öyle ki bu tenkitlerin yöneldiği hususun mahiyeti, ilgili ifadeler dikkatlice

⁶⁰ Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 22.

⁶¹ Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 113-114.

⁶² Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 113.

analiz edilmedikçe tam anlamıyla fark edilememektedir. Bu üslup, Molla Bedreddin'in, dilsel tahlillerde ne denli ihtiyatlı ve derinlikli bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Nitekim Çârperdî, gayr-ı münsarif isimlerin nekre haline geldiğinde, münsarif olacaklarını ر ب سعاد örneğiyle açıklamaktadır. Mîlânî ise bu meseleye dair şu şekilde bir şerh düşmektedir: فَسَعَادٌ غَيْرُ مُنْصَرِفٍ لِلتَّائِيَةِ وَ الْعِلْمِيَّةِ؛ فَإِنَّهَا اسْمُ امْرَأَةٍ، فَلَمَّا نُكِرَتْ... صَارَتْ مُنْصَرِفَةً؛ لِبَقَائِهَا بِلَا سَبَبٍ بِهَا زَامِيرٍ. Zira bu kelime bir kadın ismidir. Nekre edildiğinde... sebepsiz kaldığı için münsarif oldu.”⁶³ Bu açıklamada geçen فَإِنَّهَا zamininin سعاد kelimesine döndüğü anlaşılmaktadır. Molla Bedreddin ise bu ifadeyi hedef alarak, sadece والأولى فإنه şeklinde bir düzeltme önerisinde bulunmakta, ilgili ibarenin doğru biçiminin bu şekilde olması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴ Ancak bunun dışında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. İbare dikkatlice incelendiğinde, Molla Bedreddin'in eleştirisinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Zira سعاد kelimesi, tenis ve alemiyet sıfatlarını taşıdığı için gayr-ı münsarif kabul edilmiştir. Ancak bu kelime ر ب edatının ardından nekre olarak kullanıldığında, taşıdığı alemiyet vasfı geçerliliğini yitirir. Zira belirsizlik anlamı, alemiyetle çelişmektedir. Öte yandan, tenis özelliği de alemiyete bağlı bir unsur olduğundan, alemiyetin ortadan kalkmasıyla birlikte tenis de ortadan kalkar. Böylece kelime münsarif ve müzekker olarak değerlendirilir. Dolayısıyla bu durumda سعاد kelimesine müennes bir zaminin dönmesi dilbilgisi açısından doğru değildir. Ne var ki, bu ince tahlil, Şerhu'l-Muğnî üzerine hâşiye yazan dilciler tarafından izah edilmemiştir. Molla Bedreddin'in ise yalnızca bu ince nükteye işaret etmekle yetindiği görülmektedir.

9. Yüzeysel Gerekçelere Dayalı Eleştiriler

Şerhu'l-Muğnî'nin bazı bölümleri incelendiğinde, müellifin dilsel meselelere çoğu zaman kapsamlı ve derinlikli bir tahlilden uzak, yüzeysel bilgi düzeyinde yaklaştığı ve çoğunlukla meseleyi bu seviyede ele almakla yetindiği görülmektedir. Nitekim Mîlânî, failin aslî olarak merfû' olmasının gerekçesini açıklarken şu dayanağa başvurmaktadır: لِأَنَّ أَسَاسَ النَّحْوِ مَا قَالَهُ عَلِيُّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ: الْقَاعِلُ مَرْفُوعٌ. “Çünkü nahiv ilminin temeli, Alî -kerremellahu vechehu-'nun şu sözüyle belirlenmiştir: Fail merfû'dur, meful mansubtur, muzâfun ileyh ise mecrûrdur.”⁶⁵ Bu ifadeye göre failin merfû' olmasının temel dayanağı, Hz. Alî'ye atfedilen bu meşhur sözüdür. Ancak dikkat edilmelidir ki Hz. Alî bu sözü söylemeden önce de Araplar faili merfû' olarak telaffuz ediyorlardı. Dolayısıyla bu gerekçelendirme, objektif bir temele dayanmak yerine göreceli bir açıklama

⁶³ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 68.

⁶⁴ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 68.

⁶⁵ Mîlânî, Şerhu'l-Muğnî, 72.

mahiyetindedir. Mîlânî'nin bu yaklaşımına karşılık olarak Molla Bedreddin şu eleştiride bulunmaktadır: هَذَا كَلَامٌ ظَاهِرِيٌّ، وَالتَّحْقِيقُ أَنَّ سَبَبَ أَصَالَةِ الْفَاعِلِ كَوْنُهُ جُزْءٌ مِنَ الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ الَّتِي هِيَ أَصْلُ الْجُمْلِ؛ لِإِسْتِمَالِهَا عَلَى مَا هُوَ. “Bu ifade yüzeysel bir açıklamadır. Doğru olan ise failin aslı oluşunun sebebinin, cümlelerin aslı olan fiil cümlesinin bir parçası olmasıdır. Zira fiil cümlesi, isnadın konusu olan fiili içerdiği gibi failin amili de diğer amillerden daha güçlüdür.”⁶⁶ Bu açıklamayla Molla Bedreddin, failin neden aslî olarak merfû‘ sayıldığını iki temel gerekçeye dayandırmaktadır. Birincisi fail, cümlelerin temel formu kabul edilen fiil cümlesinin bir unsurudur ve bu cümlede isnadın gerçekleştiği unsur olan fiil de bulunmaktadır. İkincisi failin bağlı olduğu amil, diğer gramatik unsurların amillerine kıyasla daha güçlüdür. Bu durumda failin merfû‘ oluşu salt lafzî veya geleneksel bir kabul değil, dilin yapısal gerçekliliğine dayanan bir durumdur. Bu çerçevede Molla Bedreddin, Mîlânî'nin yalnızca meşhur bir söze dayanarak gramerin temel ilkelerini açıklama çabasını eleştirmektedir. Ona göre nahiv ilmi, yalnızca nakle dayalı kurallar ve kalıplarla değil, dilin içyapısı, cümle sistematığını ve anlam ilişkilerini göz önünde bulunduran derinlikli bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu tutum, şekilci değil, yapısal ve kavramsal bir nahiv anlayışının tezahürü niteliğindedir. Aynı meseleye ilişkin olarak Molla Burhan da benzer eleştirilerde bulunarak Mîlânî'yi hedef almakta ve onun sunduğu gerekçelerin yeterliliğini sorgulamaktadır. Ne var ki, Molla Burhan'ın öne sürdüğü bir gerekçe özellikle dikkat çekicidir: Ona göre, failin aslı olarak merfû‘ olması, onun mef'ûlden ayrışmasını sağlar.⁶⁷ Ancak bu gerekçe, mübtedânın merfû‘ oluşu için geçerli değildir. Zira isim cümlesinin temel unsurları olan mübteda ve haberin her ikisi de merfû‘ olduğundan, mübtedânın yalnızca merfû‘ oluşu ile bu iki öge birbirinden ayırt edilememektedir. Molla Burhân'a göre i'râbın temel amacı, kelimeler arasındaki anlam farklarını görünür hâle getirmektir. Failiyet, mef'ûliyet ve izafet gibi anlam ilişkileri yalnızca i'râb aracılığıyla ayırt edilebilir. Dolayısıyla mübtedânın merfû‘ oluşu, failin merfû‘luğu gibi aslî bir özellik olarak değerlendirilmemelidir.

Molla Bedreddin'in Mîlânî'ye yönelttiği eleştirilerden biri de onun, Çârperdî'nin ifadelerini yeterli bir tahlil süzgecinden geçirmeksizin şerh ettiğine ilişkindir. Zira Mîlânî'nin yaptığı açıklamalar, kimi zaman müellifin asıl muradıyla örtüşmemektedir. Bu da metnin bağlamına nüfuz edilmeden yapılan değerlendirmelerin anlam kaymalarına yol açtığını göstermektedir. Nitekim Çârperdî'nin fail tanımına ilişkin *الفاعل: هو ما أُسندَ الفعلُ أو شيءُهُ إليه* “Fail, fiil veya fiil benzeri bir unsurun kendisine isnad

⁶⁷ Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 39.

وَإِنَّمَا قَالَ: مَا أُسْنِدَ الْفِعْلُ أَوْ شِبْهُهُ إِلَيْهِ بَدَلٌ قَوْلِهِ: *edildiği ögedir*” ifadesi, Mîlânî tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *اسْمٌ أُسْنِدَ الْفِعْلُ إِلَيْهِ؛ لِيَدْخُلَ فِيهِ الْفَاعِلُ الَّذِي لَيْسَ بِإِسْمٍ، نَحْوُ: أَعْجَبَنِي أَنْ خَرَجْتَ* *edildiği şeydir*’ demiş ve *’fiilin isnat edildiği isimdir*’ dememiştir. Çünkü bu tercihle, isim olmayan fakat fail konumunda bulunan unsurların da tanıma dahil edilmesi amaçlanmıştır. Nitekim *نَحْوُ: أَعْجَبَنِي أَنْ خَرَجْتَ* örneğinde olduğu gibi...⁶⁸ Mîlânî’ye göre, müellifin fail tanımında اسم yerine ما ifadesini tercih etmesinin sebebi failin her zaman açıkça isim kategorisinde değerlendirilemeyecek unsurları da kapsamasıdır. Ancak Molla Bedreddin, bu yorumun sağlam bir tahkikten yoksun olduğunu belirtmektedir. Ona göre Çârperdî’nin tanımında geçen ما edatından maksat, lafzen ما olmakla birlikte, aslında merfû‘ bir ismin kastedildiğidir.⁶⁹ Bu anlamıyla, *نَحْوُ: أَعْجَبَنِي أَنْ خَرَجْتَ* örneğinde olduğu gibi failin hükmî olarak isim sayıldığı durumlar da bu kapsama dâhildir. Nitekim nahiv ilminde, isim kavramının hem hakiki hem de hükmî unsurları kapsadığı kabul edildiğinden, burada da aynı yaklaşım geçerlidir. Dolayısıyla müellifin isim yerine ما ifadesini kullanmış olması, Mîlânî’nin ileri sürdüğü gerekçeden dolayı değildir. Molla Bedreddin, eleştirisini derinleştirerek Çârperdî’nin mübtada tanımında geçen هو الاسم ifadesinin bizzat Mîlânî tarafından hakiki ve hükmî isim şeklinde açıklandığını hatırlatmaktadır.⁷⁰ Bu durumda, mübtada tanımında geçen ismi hükmî ve hakiki boyutlarıyla yorumlayan Mîlânî’nin, fail tanımında yer alan ما’yı bu bağlamın dışında değerlendirmesi, kendi açıklamaları arasında bir çelişki doğurmaktadır.⁷¹ Molla Bedreddin bu tenkidıyla, Mîlânî’nin şerh yönteminin yeterince istikrarlı ve derinlikli olmadığını, kimi zaman önceki açıklamalarını yeni bağlamlarda dikkate almayarak farklı bir yönetime girdiğini ortaya koymaktadır.

“Bu, وَهُوَ اسْمٌ مَا فَعَلَهُ فَاعِلٌ فِعْلٌ مَذْكُورٌ بِمَعْنَاهُ *anlamı bakımından zikredilmiş bir fiilin failinin gerçekleştirdiği eyleme konu olan nesnenin adıdır”*⁷² ifadesindeki kayıtları ele alırken de yeterli düzeyde analitik bir inceleme yöntemi ortaya koymadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mîlânî, bu tanımın *اسم ما لم يفعل، قوله: اسم ما فعله فاعل فعل* kısmının, اسم ما لم يفعل türünden örnekleri dışarda bırakmak amacıyla eklendiğini belirtmekte ve örnek olarak da *الله أعلمني* cümlesini zikretmektedir. Ancak Molla Bedreddin, Mîlânî’nin bu yorumunu ayrıntılı bir şekilde inceleyerek söz konusu değerlendirmenin isabetli olmadığını savunmaktadır. Ona göre tanımda geçen *“fiilin faili”* ifadesiyle kastedilen, failin fiiline kaim olan şeydir. Bu bakış açısından

⁶⁸ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 72-73.

⁶⁹ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 73.

⁷⁰ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 73.

⁷¹ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 73.

⁷² Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 98-99.

hareketle, “Allah’ın ilmi” de ona kaim olduğundan tanımın dâhilinde kalmaktadır. Dolayısıyla, Mîlânî’nin şerhinde bu noktaya dikkat edilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Molla Bedreddin’e göre الله أعجبي örneğinin tanımın dışında kalabilmesi ancak tanımda geçen مذكور kaydının dikkate alınmasıyla mümkündür. Zira her ne kadar “Allah’ın ilmi” bir failin fiili olsa da bu fiil örnekte açıkça zikredilmiş değildir. Cümlede geçen أعجبي ise burada mefulü mutlak ile ilgili fiil değildir.⁷³ Öte yandan, Molla Musa el-Celâlî⁷⁴ ve Molla Burhan’ın⁷⁵ da aynı doğrultuda ilgili ibareyi hedef alarak benzer tenkitlerde bulundukları dikkati çekmektedir.

11. İfadeleri Arasındaki Çelişkilere Dair Eleştiriler

Mîlânî’nin bazı yorumlarının, şerh edilen metnin ifadeleriyle doğrudan örtüşmediği ve zaman zaman açıklamaları arasında çelişkili unsurların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, Mîlânî’nin şerh sürecinde bütüncül ve bağlama duyarlı bir metin tahlilinden ziyade, yer yer dağınık ve bağlamdan kopuk değerlendirmelere başvurduğunu göstermektedir. Örneğin Mîlânî, cinsi nefyeden لا edatının haberine ilişkin açıklamalarında, bu edatın fiile benzeyen إِنَّ gibi amel ettiğini belirtirken şöyle demektedir: وَهِيَ تَعْمَلُ عَمَلًا إِنَّ: مُشَابَهَاتُهَا إِيَّاهَا، إِمَّا لِإِنَّ إِنْ لِلْإِثْبَاتِ وَاللَّنْفِي، فَحُمِلَتْ (لَا) عَلَى (إِنَّ): حَمَلًا لِلنَّقِيضِ ... *Lâ edatı, inne edatına benzediğinden, onun amelinin icra eder. (Bu benzerlik) Ya inne’nin ispat, lâ’nın ise nefy için oluşuna dayanır. Böylece zıddın zıddına kıyasla lâ edatı inne edatı üzerine kıyaslanmıştır...”*⁷⁶ Bu ifadede, cümlelerin ilk kısmında lâ edatının inne’ye benzediği ifade edilmektedir. Gerekçe kısmında ise her iki edat arasında anlamca bir zıtlık bulunduğu dikkat çekilmektedir. Molla Bedreddin, belirtilen tutarsızlığı eleştirerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Ona benzemesinden dolayı” قَوْلُهُ: مُشَابَهَاتُهَا إِيَّاهَا: لَا يُنَاسِبُهُ التَّعْلِيلُ الْأَوَّلُ، الْمُنَاقِضَةُ وَالْمُخَالَفَةُ، فَكَانَ الصَّوَابُ إِسْقَاطُهُ مِنَ الْبَيِّنِ ifadesi, kendisinden sonra gelen ilk gerekçeyle –yani zıtlık ve aykırılık- uyum arz etmemektedir. Bu sebeple, en doğru yaklaşım, söz konusu gerekçeyi metinden çıkarmak olurdu.”*⁷⁷ Görüldüğü üzere Mîlânî’nin ifadeleri doğrudan hedef alınmakta ve gerekçe ile sonuç arasındaki açık çelişki vurgulanmaktadır. Zira söz konusu kıyası mümkün kılan sebep, benzerlik değil, bilakis zıtlıktır. Dolayısıyla zıtlık temelli bir kıyaslamanın, benzerlik esasına dayandırılması mantıksal tutarsızlığa neden olmaktadır. Molla Bedreddin’in bu eleştirisinden, onun dilsel kıyaslamalarda kavramsal tutarlılığa büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim “benzerlik” ile “muhalefet” gibi iki ayrı mantıksal ilişki, aynı gerekçelendirme zinciri içerisinde birlikte kullanılamaz. Molla Bedreddin, yalnızca

⁷³ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 98-99.

⁷⁴ Celâlî, Hâşiyetu Şerhi’l-Muğnî, 28.

⁷⁵ Mücahidî, Hâşiyetu Şerhi’l-Muğnî, 54.

⁷⁶ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 93.

⁷⁷ Mîlânî, Şerhu’l-Muğnî, 93.

anlamı değil, anlamın ardındaki mantıksal yapıyı da dikkate almakta ve herhangi bir tutarsızlık gördüğünde müdahale etmektedir. Benzer şekilde Molla Musa el-Celâlî de Molla Bedreddin'in yaklaşımına paralel bir tavır sergileyerek, Mîlânî'nin لَمُشَاهِبَتِهَا إِيَّاهَا ifadesini أَيْ: لِمُنَاسِبَتِهَا تَأْمَلْ şeklinde şerh ederek benzerlik kavramının muğlaklığına işaret etmiş ve yapılan gerekçelendirmenin tartışmalı yönünü vurgulamak istemiştir.⁷⁸ Mîlânî'den sonra *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* üzerine şerh kaleme alan Arifî Ahmed Paşa da benzer bir hataya düşmüştür. O, Mîlânî'nin ifadesini değiştirerek وَجْهَ مُشَاهِبَتِهَا şeklinde bir ibareyle lâ ile inne arasındaki ilişkiye temas etmiştir. Böylece benzerlik zemininde bir kıyaslamayı sürdürmüştür.⁷⁹ Klasik dilciler arasında Mîlânî ve Arifî Ahmed Paşa dışında bu tarz bir ifade kullanan başka isme rastlanmamaktadır. Öte yandan Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Behcetü'l-merzıyye* adlı eserinde inne ile lâ arasındaki ilişkiye temas ederken, حَمَلًا لَهَا عَلَيْهَا şeklinde gayet mutedil ve tartışmadan uzak bir ifade kullanmaktadır. Bu yönüyle Süyûtî'nin ifadesi, mantıksal gerekçelendirme açısından daha istikrarlı ve dilsel tutarlılığı daha yüksek bir yaklaşımı temsil etmektedir.⁸⁰

12. İfadelerin Tertibine Yönelik Eleştiriler

Molla Bedreddin'in, zaman zaman Mîlânî'nin ifadelerini yalnızca muhteva açısından değil, aynı zamanda tertip ve yapı bakımından da eleştiriye tabi tuttuğu görülmektedir. Ona göre, Mîlânî'nin bazı ibareleri mevcut halleriyle anlam bakımından yeterince açık ve düzenli değildir. Bu nedenle, lafızların yerlerinin değiştirilmesiyle daha düzenli ve anlam bakımından daha güçlü hâle getirilebilir. Bu tutum, Molla Bedreddin'in metin tahlilinde yalnızca içeriği değil, aynı zamanda üslup ve yapısal bütünlüğü de dikkate aldığını göstermektedir. Nitekim Çârperdî'nin mansûbat bahsinde kullandığı هُوَ الْمَفْعُولُ فالأصل هو المفعول şeklindeki ifade,⁸¹ Mîlânî tarafından أَيْ: الَّذِي يَكُونُ نَصْبُهُ بِالْأَصَالَةِ هُوَ الْمَفْعُولُ Mîlânî tarafından "Yani, asıl olarak mansûb olan mefuldur." biçiminde açıklanmıştır. Gerek metinde gerekse şerhte هُوَ الْمَفْعُولُ ifadesi tekrar edilmektedir. Molla Bedreddin, bu duruma dikkat çekerek, eğer Mîlânî الَّذِي أَيْ: الْمَفْعُولُ açıklaması, Çârperdî'nin هُوَ الْمَفْعُولُ ibaresinden önce zikredilmiş olsaydı, hem anlam yönünden daha uygun bir tertip elde edileceğini hem de şerhte ikinci kez هُوَ الْمَفْعُولُ ifadesinin kullanılmasına gerek kalmayacağını ifade etmektedir. Benzer bir değerlendirme, aynı mesele

⁷⁸ Celâlî, *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*, 27.

⁷⁹ Bkz. Arifî Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, thk. Murad Sula (İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021), 55.

⁸⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-merzıyye fî şerhi'l-Elfiyye* (Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2017), 1/316.

⁸¹ Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 98.

sakının”⁸⁶ ayetinde yer alan وَالْأَرْحَامَ kelimesinin mecrûr olarak okunduğu kıraati şâz olarak değerlendirmektedir.⁸⁷ Ancak Molla Bedreddin, bu kıraatin Hamza’ya (ö. 156/773) ait olduğunu ve Hamza’nın yedi sahih kırâat imamları arasında yer aldığını belirterek Mîlânî’yi şu ifadelerle eleştirmektedir: “Bu kıraat, es-Sâvî (ö. 1241/1825) ve diğer bazı kaynaklarda da belirtildiği üzere yedi sahih kârîden biri olan Hamza’ya aittir.”⁸⁸ Bu noktada Mîlânî’nin söz konusu kıraati şâz olarak nitelendirmesi, Molla Bedreddin’e göre açık bir bilgi hatasıdır.⁸⁹ Molla Bedreddin, eleştirisini bir adım daha ileriye taşıyarak İbn Mâlik’in (ö. 672/1274) bu ayeti göz önünde bulundurarak *el-Elfiyye* adlı eserinde yer verdiği şu beyitle Mîlânî’nin görüşünü açıkça reddettiğini ifade eder: “وَلَيْسَ عِنْدِي لَزِيمًا إِذْ قَدْ أَتَى *** فِي النَّظْمِ وَالنَّثْرِ الصَّحِيحِ مُثْبَتًا: *Bana göre (carrın tekrar edilmesi) gerekli değildir. Zira bu kullanım, sahih mensur ve manzum metinlerde yer almıştır.*”⁹⁰ Nitekim İbn Mâlik’in burada النَّثْرِ الصَّحِيحِ ifadesiyle, söz konusu kıraatin sahih olduğunu açık biçimde kabul ettiği görülmektedir. Ayrıca Süyûtî de bu kıraati şerhinde zikrederek, ilgili kârîlerin kimler olduğunu açıklamaktadır.⁹¹ Molla Burhan da Mîlânî’nin eserine yazdığı hâşiyede benzer bir yaklaşım sergileyerek, mezkûr kıraatin şâz değil sahih olduğunu ifade etmektedir.⁹² Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Molla Bedreddin’in eleştirisinin yalnızca sıradan bir tashihten ibaret olmadığı, ilmî delillere dayalı güçlü bir reddiye olduğu anlaşılmaktadır.⁹³ Özellikle İbn Mâlik gibi otorite kabul edilen bir dilcinin görüşüne atıfta bulunması, onun eleştirisini daha da güçlü hale getirmiştir.

Sonuç

Molla Bedreddin’in *Şerhu’l-Muğnî* üzerine kaleme aldığı hâşiye, yalnızca metindeki ayrıntılara takılıp kalan dar bir eleştiri çerçevesiyle sınırlı değildir. Aksine eserin genel yapısını, üslubunu ve ilmî yaklaşımını da dikkate alan geniş bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Onun tenkitleri, dilin incelikleri ve gramer kurallarına bağlılık kadar, metnin anlam bütünlüğü, içerik tutarlılığı ve ifade gücü üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Bu yönüyle Molla Bedreddin, yer yer kelimelerin kullanımını doğrudan eleştirirken, kimi zaman da eserin genel yaklaşımını sorgulayan daha derinlikli bir tahlil

⁸⁶ en-Nisâ, 4/1.

⁸⁷ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 199.

⁸⁸ Mîlânî, *Şerhu’l-Muğnî*, 199.

⁸⁹ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Hâşiyetü’ş-Şâvî ‘alâ Tefsîri’l-Celâleyn*, thk. Abdullah el-Minşâvî (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2011), 1/357.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik* (by.: Dâru’t-Ta’âvûn, ts.), 48.

⁹¹ Süyûtî, *el-Behcetü’l-merziyye fî şerhi’l-Elfiyye*, 2/127.

⁹² Mücahidî, *Hâşiyetu Şerhi’l-Muğnî*, 114.

⁹³ Kırâatlerin Arap dil gramerine etkisi için bk. Mahsum Taş, “Hûd Sûresinin 111. Âyetinin Farklı Kırâatlerinin Filolojik Açidan Değerlendirilmesi”, *Süriyâ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 575-576.

yöntemi izlemektedir. Böylece hâşiyesi, hem dilsel hem de metodolojik açıdan çok yönlü bir tenkit anlayışını yansıtmaktadır.

İ'râb meselelerinde gösterdiği titizlik ve dil kurallarına riayet noktasındaki hassasiyet, Molla Bedreddin'in yalnızca bir dilci değil, aynı zamanda metni dikkatle okuyan titiz bir araştırmacı kimliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Onun tenkitleri, eksik veya yanlış bilgiye dayalı anlatımlar, kapalı ve muğlak ifadeler, gereksiz yere uzatılmış ibareler ya da çelişkili beyânlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, eleştirel tavrının yüzeysel bir düzeltme niyetinden ziyade, metni ilmî bir süzgeçten geçirme gayesiyle şekillendiğini göstermektedir.

Şerhteki tertip düzeninin zayıflığına, yüzeysel gerekçelere ve yeterince derinleşmemiş yorumlara yönelik tenkitler de aynı bağlamda değerlendirilmelidir. Molla Bedreddin, bu eksikliklere işaret ederken yalnızca dilsel doğruluk peşinde değildir. Onun amacı, şerh metninin ilmî güvenilirliğini ve bütünlüğünü korumaktır. Ayrıca, anlamı çarpıtabilecek ifadeler veya yanlış anlaşılmaya müsait söyleyiş biçimleri de dikkatinden kaçmamış, bu noktada okuyucunun yanıltılma ihtimaline özellikle dikkat çekmiştir.

Bu yaklaşımıyla Molla Bedreddin, şerh geleneğinde sıkça görülen "metni açıklamak" işlevinin ötesine geçerek, metinleri ilmî açıdan denetleyen bir otorite konumuna yükselir. Özellikle bazı kıraatlerin şâz olarak değerlendirilmesini, bu kıraatlerin sahih yedi kârî arasında yer alan imamlara nispet edilmesi sebebiyle ciddi bir bilgi hatası olarak görmesi, onun ilmî titizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Üstelik bu eleştirisini otoriter dildilerin görüşleriyle destekleyerek sağlam bir ilmî zemine oturtmuştur. Bu yönüyle Molla Bedreddin, yalnızca metinlere kişisel yorumlar getiren bir müellif değil; aynı zamanda onları ilmî kriterler çerçevesinde tashih eden ve değerlendiren bir âlim olarak öne çıkmaktadır. Onun yaklaşımı, metinlerle sınırlı bir yorum faaliyetinin ötesine geçerek, tenkit ve tashihi ilmi ölçütlere dayalı bir metodolojiye dönüştürmektedir.

Molla Bedreddin'in en dikkat çekici katkılarından biri, nahiv ilminin amaçlarına dair yaptığı ince değerlendirmedir. O, Mîlânî'nin i'râbı nahvin temel ve hatta tek gayesi olarak öne çıkarmasını doğrudan eleştirmese de bu yaklaşımın sınırlılığını dolaylı biçimde ortaya koymaktadır. Molla Bedreddin'e göre nahiv, yalnızca kelimelerin son harekelerini belirlemeye veya cümledeki konumlarını açıklamaya indirgenemez. Aksine, dilin anlam dünyasını kavramayı, metinlerin doğru yorumlanmasını ve lafızla mana arasındaki irtibatın sağlıklı biçimde kurulmasını da amaçlamaktadır. Onun bu yaklaşımı, nahiv ilmini salt teknik bir disiplinden ziyade anlamı inşa eden bir ilim olarak gördüğünü göstermektedir. Böylece Molla Bedreddin, nahiv ilmine dair geleneksel sınırları aşarak daha bütüncül ve anlam merkezli bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Molla Bedreddin'in hâşiyesi, yalnızca şerhe eklenmiş açıklayıcı bir metin olmanın ötesindedir. O, şerhin ilmî kıvamını güçlendiren, ifadedeki kapalılıkları gideren ve eserin sistematik bütünlüğünü pekiştiren bir mahiyet taşımaktadır. Molla Bedreddin, ele aldığı meselelerde sadece eksikleri işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda metnin daha sağlam bir yapıya kavuşmasını da hedeflemektedir. Onun tenkit ettiği noktalar düzeltilmediğinde, Mîlânî'nin asıl maksadının okuyucuya tam anlamıyla ulaşamayacağı açıktır. Bu nedenle Molla Bedreddin'in müdahaleleri, hem eserin anlaşılabilirliğini güçlendirmekte hem de onun ilmî değerini daha belirgin hale getirmektedir. Böylece hâşiyesi, sadece bir yorum değil, aynı zamanda metni olgunlaştıran bir ilmî katkı hüviyetine bürünmektedir.

Makale Türü / Article Type

Araştırma Makalesi / Research Article

Değerlendirme / Peer-Review

Çift Taraflı Körleme - En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.

Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks

Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Etik Beyan Adresi / Complaints

suifdergi@gmail.com

Finansman / Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

(Author Declaration on the Use of Artificial Intelligence)

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımın etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

- Arifî Paşa, Ahmed. *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*. thk. Murad Sula. İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdulmu'îd. Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 4. Basım, 1972.
- Bilin, Abdullah. *İbrahim El-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fi Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019.
- Bilin, Abdullah. *Çârperdî Bibliyografyası*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Celâlî, Molla Musa. *Hâşiyetü Şerhi'l-Muğnî*. İstanbul: Sembol, 2012.
- Çağlar, Hasan. *Bedreddin Sancar ve Ebde'u'l-beyân li cemû âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Erken, Muhammed. *Carperdî'nin el-Muğni Adlı Eseri ile Zemahşeri'nin el-Enmuzec Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Evsî, Kâsım Halîl İbrâhîm. *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥv Dirâse ve Taḥkîk*. Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*. 4 Cilt. thk. Hafız Abdul'alîm. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Elfiyyetu İbn Mâlik*. by.: Dâru't-Ta'avûn, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. 11 Cilt. thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Medenî, Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-ed-Dimaşkî. *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-kavlihî min e'immeti's-Şâfi'iyye*. thk. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî. Lübnan: Dâru Nuri's-Sabâh, 1432.
- Mîlânî, Muhammed b. Abdirrahim el-Ömerî. *Şerhu'l-Muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016.
- Mücahidî, Molla Burhan. *Hâşiyetu Şerhi'l-Muğnî*. İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, tsz.
- Oruç, Nurullah. "Çârperdî'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrû'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesî" *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 47-79. <https://doi.org/10.18498/amailad.1537371>
- Öğmüş, Harun. "Bedreddin Sancar ve Ebdau'l-beyân Adındaki Tefsiri". Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu. haz. M. Nesim Doru. 729-743. Ankara: MRK Baskı, 2010.
- Özcan, Esat. "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 11/25 (Haziran 2021), 232-255. <https://doi.org/10.20486/imad.920622>
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. 10 Cilt. thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. Beyrut: Dâru Hecr, 2. Basım, 1992.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fi ṭabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Behcetü'l-merzıyye fi şerhi'l-Elfiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2017.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'ade ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985.
- Taş, Mahsum. "Hûd Sûresinin 111. Âyetinin Farklı Kırâatlerinin Filolojik Açidan Değerlendirilmesi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 575-576. <https://doi.org/10.47425/siirtilahiyat.787172>

- Tehânevî, Muhammed Alî. *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. 'Alî Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996.
- Tekin, Ahmet. "Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'İlmi'n-nahv Adlı Eseri". *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov. 284-295. Ankara: İksad Yayınları, 2019.
- Tekin, Mahmut. "el-Muğni fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstişâd Ettiği Şiirler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 657-681. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.782992>.
- Tekin, Mahmut. "Ahmet Hilmî Koğî'nin Şerhu'l-Muğnî Üzerine Hâşiyesi". *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*. haz. Sara Akkuş. 288-308. İstanbul: Demavend Yayınları, 2021.
- Tekin, Mahmut. "Mîlânî ve Ahmet Paşa'nın Şerhu'l-Muğnîleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 639-671. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1656683>
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin. *es-Sîretü'z-zâtiyye ve yelîhâ vaşiyettüh*. İstanbul: Dârü's-Şafaka, 2013.
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin. *el-Vaşıyyetü'l-'âmme ve yelîhâ el-Vaşâye'l-'aşere'd-dürer li'l-ebnâ'i'l-'aşeretü'l-ğurer ve yelîhâ Şükürnâme*. b.y.: y.y., ts.
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin. *Hulâşatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l-Kur'ân*. b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü's-Şâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*. thk. Abdullah el-Minşâvî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2011.
- Turgay, Nurettin. "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği". *Uluslararası Siirt Sempozyumu* 266-274. İzmir: Birleşik Matbaa, 2007.
- Ülker, Şehmus. "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye ile Çârperdî'nin el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 763-779. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1519865>.
- Yaşar, Mehmet Aziz. *İsferâyînî ve 'İşâm 'ale'l-Câmî Adlı Eserinin Tahlili*. Ankara: İksad Yayınları, 2023.